

УДК 78.09

Цитування:

Мустафаєв Ф. М. Вокально-слуховий самоконтроль як засіб вдосконалення фахової підготовки майбутніх співаків. *Мистецтвознавчі записки*: зб. наук. праць. 2020. Вип. 38. С. 132-136.

Mustafayev F. (2020). The vocal auditory self-control as a means of improving the professional skills of future singers. *Mystetstvoznavchi zapysky*: zb. nauk. prats', 38, 132-136 [in Ukrainian].

*Мустафаєв Фемій Мансурович,
Народний артист України, доцент, професор
кафедри академічного і естрадного вокалу та
звукорежисури Національної академії керівних
кадрів культури і мистецтв
<https://orcid.org/0000-0001-5412-8702>
kev@dakkim.edu.ua*

ВОКАЛЬНО-СЛУХОВИЙ САМОКОНТРОЛЬ ЯК ЗАСІБ ВДОСКОНАЛЕННЯ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ СПІВАКІВ

Мета роботи полягає у визначенні умов, спрямованих на формування фахових навичок вокального і слухового самоконтролю у співака. **Методологія дослідження:** розв'язання поставлених завдань здійснювалось із використанням взаємодоповнюючих загальнонаукових методів теоретичного та емпіричного дослідження, які забезпечили можливість комплексного наукового пізнання. **Наукова новизна** роботи полягає в тому, що вперше проаналізовано зміст вокально-слухового самоконтролю відповідно до специфіки професійної вокально-виконавської діяльності, конкретизовано сутність поняття «вокально-слуховий самоконтроль», уточнені базові компоненти вокального і слухового самоконтролю, що забезпечують високий рівень професійності й майстерності співака. **Висновки.** Музично-слуховий самоконтроль варто розглядати як єдиний комплекс слухових, м'язових й вібраційних відчуттів, який забезпечує професійне виконання музичних творів. Головна дія самоконтролю проявляється в умовах об'єднання відчуттів, які відповідають професійним вокальним навичкам. Відсутність будь-якого з них неминуче призводить до зниження майстерності. Рівень формування навичок, які об'єднують елементи вокального і слухового самоконтролю, можуть слугувати критеріями розвитку професіоналізму у виконавчій діяльності.

Ключові слова: вокальний і слуховий самоконтроль, саморегуляція, професійна підготовка.

Mustafayev Femi, People's Artist of Ukraine, Associate Professor, Professor of the Department of Academic and Variety Vocal and Sound Directing, National Academy of Culture and Arts Management

The vocal auditory self-control as a means of improving the professional skills of future singers

The purpose of the article is to determine the conditions, aimed at the formation of the professional skills of vocal and auditory self-control of the singers. **Methodology.** The research methodology is the solution of the tasks, by using general scientific methods of theoretical (analysis, synthesis) and empirical researches, which provided the possibility of complex scientific knowledge. **Scientific Novelty.** The scientific novelty of the research is the analysis of the content of vocal-auditory self-control in accordance with the specifics of professional vocal-performing activity, the essence of the concept «vocal-auditory self-control». The basic components of vocal and auditory self-control are characterized. **Conclusions.** Musical-auditory self-control should be considered as the only complex of auditory, muscular, vibrating, and sensations, which provides professional performance of musical compositions. The main effect of self-control is manifested into the combination of feelings that correspond to professional vocal skills. The absence of any of them leads to a decrease in skills. The level of skills that combine elements of vocal and auditory self-control can serve as criteria for the development of professionalism in the vocal activity.

Key words: vocal and auditory self-control, self-regulation, professional training

Актуальність теми дослідження. Сучасні завдання освітньої реформи обумовлюють необхідність покращення якості підготовки фахівців в музично-мистецьких навчальних закладах. Вагома частина професійної вокальної підготовки забезпечується на заняттях постановки голосу, де співаки вчаться свідомо і відповідально ставитися і розуміти необхідність музичного і співочого

розвитку. Підготовці майбутнього виконавця в класі сольного співу притаманні такі специфічні риси, як: володіння вокально-технічними і виконавчими вміннями, здатність оцінити компоненти процесу постановки голосу. Обов'язкова складова професійної компетенції співака – це формування і розвиток музично-слухового самоконтролю. Вокально-слуховий

самоконтроль – це навички, що дозволяють вокалісту контролювати свій спів на рівні відчуттів, які відповідають фаховим вимогам академічної школи сольного співу: чути і реагувати на виявлені помилки, корегувати їх, усвідомлювати сенс концепції єдності технічного і художнього у співі, вишукувати способи у вирішенні фахових завдань й активізувати самостійність у виконавчій роботі над твором. Відповідно формування вищезазначених вмінь у майбутніх співаків є однією з нагальних завдань фахової музичної освіти.

Аналіз досліджень і публікацій. Різні аспекти вокально-виконавчого процесу, як то підготовка виконавців до професійної діяльності, техніка постановки голосу, розвиток музичних здібностей знайшли висвітлення в наукових дослідженнях багатьох авторів, зокрема: Гребенюк Н. [2], Дмитрієв Л. [3], Морозов В. [8], Малишев Н. [6], Оськіна С. [9], Линда А. [5], Маруфенко В. [7], Федоришин Ф. [10] тощо. Водночас представлена тематика залишається недостатньо дослідженою.

Мета роботи полягає у визначенні умов, спрямованих на формування фахових навичок вокального і слухового самоконтролю у співака.

Виклад основного матеріалу. Останнім часом вченими зроблена значна робота по вивченню і розробці проблеми самоконтролю. В одних розвідках він розглядається як властивість особистості в широкому сенсі (С. Сердюк, І. Федоренко). Інші науковці вважають самоконтроль актом розумової діяльності особи (Г. Костюк, К. Платонов). У деяких працях самоконтроль визначається як компонент навчальної діяльності, який міститься в аналізі і регулюванні її процесу і результатів, як вміння виміряти свою діяльність і виправляти помилки (І. Марголін, О. Арет).

Важливо зазначити, що ці визначення не є помилковими, вони підкреслюють складність і багатогранність такого явища, як самоконтроль і відбивають окремі його сторони. Достатньо точно і повно визначає сутність самоконтролю Линда А.С. На його думку, самоконтроль – це, насамперед, якість особистості, пов'язана з проявом нею активності і самостійності, структурна складова процесу самовиховання, до функцій якої належить управління людиною своєю діяльністю і поведінкою. Під час самоконтролю особа здійснює дії по самооцінці, коригуванню і удосконаленню виконаної роботи [5].

Аналіз праць, присвячених проблемі формування самоконтролю дозволяє відзначити, що, попри значне різноманіття визначень, в це поняття обов'язково включають такі ознаки, як з'ясування мети, ознайомлення із зразком;

звірення процесу роботи із зразком; оцінка стану виконаної роботи; виявлення помилок й їх причин; корегування роботи й уточнення плану дій. Всіма дослідниками визнається необхідність спеціального формування самоконтролю для успішного виконання діяльності, підкреслюється, що важливими моментами в навчанні самоконтролю є знання зразка і вміння співвідносити з ним свої дії [2].

На сьогодні ефективність введення елементів самоконтролю в процес навчання отримала суттєве обґрунтування в світлі відкриттів, зроблених в галузі фізіології. Наукові основи самоконтролю як процесу саморегуляції живого організму розробив ще вчений І.Павлов. Його вчення отримало подальший розвиток в працях П. Анохіна. На думку науковця, праця студента за походженням і функціонуванням являє собою умовно рефлекторну діяльність кори головного мозку, а знання, вміння й навички – це система умовних рефлексів, що утворюються під впливом певних подразників, відповідно, є правомірним розгляд і процесу самоконтролю з точки зору умовно рефлекторної діяльності. Відповідно згаданій теорії, в основі життєдіяльності організму лежить рефлекторне кільце, яке містить складові: сприйняття; переробку сприйнятого; відповідну реакцію організму; результат реакції; зворотну аферентацію. Анохін П. встановив, що рефлекторний акт закінчується не виконавчим ланцюгом, а має ще четвертий елемент – сигнал про результат діяльності (зворотній зв'язок). Така сигналізація необхідна для коригування дії перших трьох ланцюгів [1].

Вченим встановлено наявність центрального нервового апарату, який слугує для сприйняття сигналів від працюючих органів й оцінки результатів дії, що виконується. Оцінка проводиться шляхом звірення дії з поставленою метою. Отже, механізми, за допомогою яких функціональна система отримує потрібний результат – це: акцептор результату дії (зразок майбутнього результату); оперативна діяльність по формуванню результату; звірення отриманого результату із зразком; вироблення нової програми дій.

Сутність фізіологічного самоконтролю міститься в тому, що наявність внутрішнього зворотного зв'язку забезпечує оптимальне функціонування самоконтролю, а його здійснення необхідне для управління будь-якою пізнавальною діяльністю.

Структурна модель переробки нової інформації відбиває основні етапи дії функціональної системи і дозволяє прослідкувати процес функціонування педагогічної системи самоконтролю, який має такий вигляд:

нова інформація (в музиці – нотний текст музичного твору); розумова переробка – модель зразка (внутрішнє слухове уявлення); операційна діяльність (виконання музичного твору); результат (звучання); внутрішній зворотний зв'язок. (порівняння звучання з внутрішньо звуковим уявленням).

При визначенні невідповідності звукового результату зразку поновлюється функціонування системи з метою досягнення потрібного результату (звернення до музичного тексту, створення більш повних слухових уявлень).

Розгляд цієї моделі доводить, що тільки систематичне здійснення самоконтролю забезпечить досягнення необхідного педагогічного успіху, оскільки виключення внутрішнього зворотного зв'язку позбавляє модель відповідності фізіологічному процесу, який лежить в основі знань й вмінь.

Вищезазначені закономірності функціонування самоконтролю повністю правомірні для музично-виконавчого процесу, проте в цьому випадку існує своя специфіка.

Розглянемо особливості функціонування самоконтролю в діяльності співака.

Значення вокально-слухового самоконтролю як необхідної умови виконавського процесу підкреслювали відомі виконавці і педагоги. Педагоги з постановки голосу стверджують, що спів не може і не повинен здійснюватися без участі самоконтролю. Тому вивчення здібностей до співацького самоконтролю і формування його навичок розглядається фахівцями як умова для ефективного вокального навчання.

У музично-педагогічній літературі представлено кілька точок зору щодо формування самоконтролю у співі. Одні викладачі вважають (Дмитрієв Л., Морозов В.) [3; 8], що головним «контролером» у співі є слух і саме від нього залежить якість голосу. На думку інших вокальних педагогів (Малишева Н.), успішність постановки голосу залежить від вміння співака спиратися на м'язові відчуття, м'язову пам'ять, оскільки опора під час співу виключно на слухові відчуття може сильно підвести співака-початківця [6]. Деякі педагоги переконані, що основною вокальною якістю є тембр голосу, і, відповідно, опиратися потрібно, насамперед, на вібраційні відчуття. Всі наведені думки не викликають заперечень [10]. Проте вважати головним одне із перерахованих вокальних відчуттів може бути неправильним, оскільки процес співу інтегрує вокальні відчуття в єдиному фаховому вмінні, основу якого становить вокальний і слуховий самоконтроль.

Розглянемо детально кожен із названих моментів. Безумовно, що успіх співаків, насамперед, залежить від гарно розвинутого

вокального слуху. Вокальний слух – це не просто розвинутий музичний слух, а специфічна особливість відчувати й чітко уявляти собі функціонування різних частин голосоутворюючого апарату (дихальної системи, гортані, резонаторів) як окремо, так й у взаємодії. Завданням слухового самоконтролю є вміння співака одночасно внутрішнім слухом чути зразок, як саме треба співати, а зовнішнім слухом розпізнавати різницю і вміти виправити її у відповідності до зразку.

Високорозвинений внутрішній слух, на думку вченої Оськіної С., має неабияке значення для музиканта, бо він значно розширює можливості читати з листа, прискорює процес запам'ятовування, поглиблює сприйняття музики, підвищує самоконтроль над виконанням твору. Дослідниця доводить, що музичний слух являє собою два види слухової діяльності: здатність слухового сприйняття музики, що реально звучить і здатність внутрішньо чути і відтворювати музику. Такий поділ відповідає двом психічним процесам: сприйняттю й уявленню [9].

Значна увага в процесі формування слухового самоконтролю приділяється прийомам, які активізують вокальний слух. Таким прийомом є метод уявного приспівування до безпосереднього його виконання. Такий метод привчає співака до самостійності, розвиває свідоме ставлення до твору, допомагає розвитку цілеспрямованої слухової уваги і навичок слухового самоконтролю, без якої неможлива повноцінна музична діяльність. Завдяки стійкому слуховому образу створюється цілісна злагоджена програма виконавських рухів, управління якими відбувається в процесі виконання за допомогою слухового і м'язового самоконтролю. Педагогічні спостереження доводять, що під час сприйняття мелодії у студента повинні виникати відповідні рухові відчуття в голосовому апараті, які, в свою чергу, безперервно коригуються і порівнюються із слуховим образом.

Ефективність методу уявного співу полягає в тому, що він відразу привчає особу до самостійності в роботі над вокальним твором, розвиває свідоме ставлення до твору, що виконується і сприяє розвитку цілеспрямованої слухової уваги і навичок слухового самоконтролю.

Досягти гарних результатів в процесі постановки голосу можна, опираючись на таку складову як м'язовий самоконтроль.

Як правило, співак-початківець здійснює свій спів інтуїтивно і тому таке виконавство далеко не завжди справляє приємне враження. Переважно такий спів супроводжується швидкою втомою голосу, незручністю в голосовому апараті

співака, неприродністю звуку і, як наслідок, незадоволеність двох сторін: слухача і виконавця. Отже, щоб навчитися володіти своїм голосом співак повинен вміти правильно координувати діяльність всіх частин голосового апарату, що дозволить уникнути зайвої напруги у м'язах і втоми.

Експериментальні дослідження Морозова В. доводять, що співаків-початківців можна поділити на дві групи: «слухові» і «м'язові». Перша група співаків під час виконання покладається виключно на власні слухові відчуття, не підключаючи до роботи м'язову пам'ять. Тому співаки цієї групи частково або повністю втрачають контроль над своїм голосом. Причина в тому, що співак чує себе одночасно двома способами: звук доходить до слухового апарату через внутрішні порожнини і зовні через вуха. Це ускладнює правильне розуміння свого голосу. Часто співаки нечують форсованого звучання чи детонації голосу. Інша група виконавців користується м'язовою пам'яттю. На думку дослідника, спираючись у співі на м'язову пам'ять, співак легше керує своїм голосом, відповідно краще пристосовується до акустики будь-якої аудиторії. Дослідник доводить, що процес постановки голосу співака повинен спиратися на контроль, що об'єднує слухові, м'язові і вібраційні відчуття. У досвідченого співака м'язові відчуття міцно зафіксовані у свідомості й оформлені у вигляді умовних рефлексів [8].

Варто охарактеризувати ті м'язові відчуття, на які необхідно спиратися в процесі виконання музичного твору.

Важливим м'язовим відчуттям у співі є відчуття «опори» дихання. Воно виникає тільки при правильній координації дихання і роботи гортані. Співаки називають ці відчуття «стовпом повітря», який підтримується внизу м'язами черевного пресу. Оскільки голосова функція невід'ємна від дихання, то співак має розуміти суттєві різницю між звичайним і вокальним диханням. Вона зводиться до того, що при фонації співоче дихання відрегульовано роботою голосових зв'язок. При спокійному диханні голосові зв'язки пасивні, голосова щільна розкрита. Під час співу голосові зв'язки зближені, вібрують в потоці повітря і зникають в момент утворення звуку. Сутність співочого дихання полягає у створенні певного тиску, що залежить від точної координованої роботи всієї дихальної мускулатури і щільності стулення голосових складок. Краща властивість співочого голосу визначається не кількістю повітря, що вдихається, а вмінням його витратити. Досвідчений співак витрачає повітря економно і рівномірно. Швидкий і нерівномірний видох вказує на

недосвідченість співака.

Яскравим м'язовим відчуттям є момент включення голосових зв'язок в роботу. У вокальній термінології це включення називається «атака звуку», оскільки воно визначає подальше звучання голосу. Існує традиційна класифікація видів атаки звуку: тверда, м'яка, придихова. Згідно думки педагогів, співаку-початківцю необхідно навчитися користуватися твердою атакою, бо вона відразу формує опору звуку на дихання.

При розвитку вокальних навичок велику увагу приділяють формуванню свідомого утворення голосу. В процесі постановки голосу співак проходить певні стадії навчання. Це етапи від «несвідомого співу до повного автоматизму». На початковому етапі співак формує співацькі установки, за якими він буде здійснювати спів. Потім він переходить на стадію, коли власний спів піддається слуховому і м'язовому контролю. На цьому етапі він вже може правильно спрямовувати звук, правильно користується вокальним диханням і чує недоліки голосу. Після цього співак переходить на третій етап вокального розвитку, коли спів буде відбуватися автоматично. Тобто співак знаходить можливість відразу відшукувати вірну якість вокального звучання: дихання м'яко лягає на музичну фразу, тембр проявляється в повній мірі, вокалізація гнучка, інтонація чиста. Це означає, що голосовий апарат співака підпорядковується вокальному і слуховому самоконтролю і може відповідати будь-яким виконавчим завданням.

Окрім слухових і м'язових відчуттів у співі є й вібраційні відчуття. Вони надзвичайно важливі для вокаліста, бо саме вони впливають на тембр голосу, його унікальність, його яскравість. Видатний оперний співак С.Я. Лемешев зазначав, що голос обов'язково має відрізнятися саме якістю тембру, його красою, м'якістю чи дзвінкістю, тими особливими рисами, якими обдарувала його природа і яка дозволяє нам завжди впізнати співака [4].

Вібраційні відчуття у багатьох співаків є провідними і розвинені надзвичайно тонко. Ці відчуття є результатом складних акустичних явищ в голосовому апараті, їх наявність свідчить про правильність роботи системи резонаторів. Дослідження з проблем вібраційних відчуттів в процесі співу засвідчили, що досконале налаштування голосового апарату при повноцінній дії системи резонаторів здатне озвучити значні ділянки голови і тіла. В цьому випадку, вислів «співає все тіло» ґрунтується на реальних відчуттях професійного співу.

Формування якостей професійного співу залежить від вміння контролювати свій емоційний стан. Спів – це своєрідна форма виразу

емоцій і контролю над ними. Виконання вправ, пісень, романсів, арій завжди вимагає певного емоційного налаштування, без якого неможлива достовірна передача змісту музичного твору. Навіть спів без слів вимагає музичної інтонаційної виразності й емоційності. Проте неконтрольовані емоції заважають вокалісту. Тому емоційне налаштування виконавця має бути підпорядкованим його волі, дисципліні, відчуттю художньої міри у виконанні. Оперний співак Ф. Шаляпін зазначав, що співак ніколи не повинен втрачати контроль над собою, своїм голосом, своїми діями. «...Я співаю і слухаю, дію і спостерігаю. Я ніколи не буваю один на сцені... На сцені два Шаляпінних. Один грає, інший контролює» [11]. Вершиною самоконтролю є вміння спостерігати за собою ніби зі сторони, всю увагу при цьому приділяти виключно створенню художнього образу.

Вокальний і слуховий самоконтроль у кожного виконавця являє собою єдність вокальних і слухових навичок, без контролю над якими на рівні системи слухових уявлень фахового вміння голос співака стає некерованим. Це знаходить відображення у співі на невизначеній висоті, переході із однією тональності на іншу, переході від одної ноти до іншої, диханні серед фрази тощо.

Висновки. Вокально-слуховий самоконтроль – це професійне вміння, що ґрунтується на уявленні про зразок вокального звуку, що інтегрує слухові, м'язові і вібраційні відчуття.

Вокальний і слуховий самоконтроль варто розглядати як єдиний комплекс слухових, м'язових і вібраційних відчуттів, який забезпечує професійне виконання музичних творів. Головна дія самоконтролю проявляється в умовах об'єднання відчуттів, які відповідають професійним вокальним навичкам. Відсутність будь-якого з них неминуче призводить до недостатньої якості. Рівень формування навичок, які об'єднують елементи вокального і слухового самоконтролю, може слугувати критерієм розвитку професійного вміння у співі.

Література

1. Анохин П. К. Узловые вопросы функциональной системы. Москва, 1980. 197 с.
2. Гребенюк Н. Є. Формування співацького та розмовного звукоутворення у процесі фахової підготовки вчителя. Наукові записки. Серія: Педагогічні науки. [Кіровоградського державного педагогічного університету ім. Володимира Винниченка]. 2017. Вип. 155. С. 65 – 69.
3. Дмитриев Л. Б. Основы вокальной методики. Москва, 1996. 336 с.
4. Лемешев С. Я. Путь к искусству. Москва, 280 с.

5. Lynda A. S. Дидактические основы формирования самоконтроля в процессе самостоятельной учебной работы учащихся. Москва, 1979. 159 с.

6. Мальшєва Н. М. О работе певца над голосом / Вопросы вокальной педагогики Москва, 1989. №1. С. 50-76.

7. Маруфенко О. В. Формування вокально-слухових навичок майбутнього вчителя музики.: Дис ... канд. пед. наук: 13.00.02 /СДПУ ім. А. С. Макарєнка. Суми, 2006. 265 с.

8. Морозов В. П. Вокальный слух и голос. Москва, 1986. 86 с.

9. Оськина С. Е. Внутренний музыкальный слух. Москва, 1987. 72 с.

10. Федоришин Ф. І. Формування виконавської майстерності студентів музично-педагогічних факультетів у процесі колективного музикування. Київ, 2006. 206 с.

11. Шаляпин Ф.И. Маска и душа. Москва, 2017. 352 с.

12. Шевченко Н. С. Елементи розширених вокальних технік у сучасному виконавстві // Мистецтвознавчі записки: [зб. наук. праць]. Київ : ІДЕЯ-ПРИНТ, 2020. № 37. С. 124 – 128.

References

1. Anohin, P. K. (1980). Nodal issues of the functional system. Moscow [in Russian].
2. Grebenyuk, N. E. (2017). Formation of singing and speaking soundproofing in the process of faculty preparation of the teacher. Naukovi zapysku Kirovogradckogo derzhavnogo pedagogichnogo universitetu im. Volodumura Vunnuchenka. Seria Pedagogichni nauky, 155, 65-69 [in Ukrainian].
3. Dmitriev, L. B. (1996). Fundamentals of vocal techniques. Moscow [in Russian].
4. Lemeshev, S. Ya. (1982). Path to art. Moscow [in Russian].
5. Lynda, A. S. (1979). Didactic foundations of the formation of self-control in the process of students' independent educational work. Moscow [in Russian].
6. Malysheva, N. M. (1989). About the work of the singer on the voice. Voprosy vokalnoj pedagogiki, №1, 50-76 [in Russian].
7. Marufenko, O. B. (2006). Formation of vocal and auditory skills of the future music teacher. Candidate's thesis. Sumy : SDPU im. A. S. Makarenka [in Ukrainian].
8. Morozov, V. P. (1986). Vocal hearing and voice. Moscow [in Russian].
9. Os'kina, S. E. (1987). Internal ear for music. Moscow [in Russian].
10. Fedoryshyn, F. I. (2006). Formation of performance mastery of students in music and pedagogical faculties in the process of collective music creating. Kyiv [in Ukrainian].
11. Shalyapin, F. I. (2017). Masks and soul. Moscow [in Russian].
12. Shevchenko, N. S. (2020). Elements of advanced vocal techniques in modern performance. Muzykoznavchi zapysky, № 37, 124 – 128 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 02.06.2020
Отримано після доопрацювання 15.10.2020
Прийнято до друку 20.10.2020